

"שביל הזהב": מודל של יחידות "מגזריות" כפתרון המתח בין צורכי המגזר וצורכי צה"ל

לצה"ל היסטוריה מוצלחת בשילוב אוכלוסיות "מגזריות", שלהן צרכים מיוחדים בתוך העשייה הצבאית הכוללת. לדוגמה גרעיני הנח"ל, ישיבות ההסדר והגדוד הדרוזי. לנוכח "חרבות ברזל", נדרש להחיל את המודל שפעל בעבר גם על גיוס חרדים לשירות קרבי



חיילי הגדוד החרדי "נצח יהודה" בעת תפילה במהלך תרגיל. לצה"ל היסטוריה מוצלחת בשילוב אוכלוסיות "מגזריות", שלהן צרכים מיוחדים בתוך העשייה הצבאית הכוללת. צילום: ויקיפדיה, צילום: GFDL, ויקיפדיה

הקיצוץ המאוחד, בני עקיבא ועוד) בסוף שנות ה-40 ותחילת שנות ה-50 של המאה ה-20. במקרה זה נבנה שילוב של שירות צבאי ופעילות התיישבותית-חקלאית בדמות הנח"ל; המקרה השני הוא הקמת ישיבות ההסדר החל מסוף שנות ה-50 עם האצה בשנות ה-60 והלאה. במקרה זה נבנה שילוב של שירות צבאי ולימוד תורה בישיבה על תיכונת. מקרה שלישי שיתואר בקצרה הוא הקמת היחידה ובהמשך הגדוד הדרוזי, כפתרון לצרכים הייחודיים של בני העדה הדרוזית. התיאור ההיסטורי

לאורך ההיסטוריה של צה"ל ניתן לזהות מקרים בהם היה מתח גדול בין צורכי צה"ל לגיוס ואיוש כוח אדם ובין צורכי "מגזרים" בעלי צרכים חברתיים ייחודיים. הפתרון למתח, היה פשרה בדמות הקמת יחידות בעלות מאפיינים ייחודיים, שמחד גיסא אפשרו את גיוס כוח האדם ומיצויו לצרכים צבאיים, ומאידך גיסא נתנו מענה לצורכי המגזר החברתי שאליו השתייכו. המקרה הראשון הוא הקמת גרעיני הנח"ל כמענה לצורכי תנועות הנוער החלוציות (המחנות העולים,



תא"ל (מילי) ד"ר מאיר פינקל, ראש תחום מחקר במרכז דדו ולשעבר מפקד המרכז

יעילותו, ואכ"א "שאף לחסל התופעות הללו כחלק ממאמצי להנהיג שוויון בגיוס האוכלוסייה" ומתוך רצון ליצור אחידות מבנית בין חטיבות הפלמ"ח לשאר חטיבות צה"ל. הפתרון היה משולב, מחד גיסא, בנות שלא היו כלולות בתקן החטיבה הועברו לתפקידים ביחידות אחרות ומבנה חטיבות הפלמ"ח הפך דומה לשאר החטיבות. מאידך גיסא, גיוס ההכשרות כקבוצות המשיך, ובמהלך המלחמה התגייסו לפלמ"ח 34 הכשרות מתוך תנועות הנוער החלוציות.³

בעיה שנייה, שגורה המלחמה, הייתה ביטול תקופת ההכשרה במשק ומעבר לבסיסים גדודיים וחטיבתיים, שבהם התערערה הלכידות של הגרעין וחבריו נחשפו ל"הווי צבאי, בטלה מאונס, חברה חדשה, רוח מלחמתית" שהיו זרים להם.⁴ המתח כאן היה בין תנועות הנוער ובין מטה הפלמ"ח. הפער בין הצרכים החברתיים והתיישבותיים ובין הצרכים הצבאיים הלך וגדל, והגיע במקרים קיצוניים לסרבנות. מקרה כזה היה גרעין "שלווה" שגויס בתל אביב, עבר הכשרה קצרה בקיבוצים גבעת השלושה והזורע ונשלח צפונה למערכה בגליל. כאשר חברי הגרעין נדרשו להתחלק בין היחידות השונות הם סרבו לעשות זאת, נשקם נלקח מהם והם הוכנסו למעצר.⁵ המאבק נגד הכוונה לפרק את הפלמ"ח כמטה נפרד מהמטכ"ל הביאה לחילוקי דעות בין תנועות הנוער. המחנות העולים (שהשתייכו למפ"ם) ראו בפלמ"ח לא רק מסגרת ארגונית אלא גם בית פוליטי; הכשרות הנוער העובד שהשתייכו למפא"י ולצופים, לא ראו לנכון להיאבק על השארת מטה הפלמ"ח מסיבות פוליטיות, אך כולן היו מאוחדות בצורך לשמר את הפלמ"ח כמסגרת להכשרות הגרעינים, למרות הבעיות מול מטה הפלמ"ח.⁶

תנועות הנוער חששו שלבוגריהן תקסום אפשרות של שירות צבאי ביחידות שאינן מחלקות פלמ"ח, או אף קריירה צבאית. הן נאבקו במוסדות הביטחון, ובהמשך באכ"א של צה"ל הצעיר, כי למרות גיוס החובה, אנשיהן יגויסו לפי קבוצות ההכשרה ולא באופן שרירותי על פי התבחינים של מרכז הגיוס. החשש היה פיצול שיהרוס את הגרעינים

כנגזרת מפלישת צבאות ערב במאי 1948, התפתח אירוע משברי שנולד בהחלטת הממשלה ב-6 ביוני 1948 לגייס לאימון בן חודשיים את בני ה-17 (מחזור 1931, "השבועיות"), כדי להכניסם ללחימה, אם הממשלה תחליט שיהיה בכך צורך. בעיני תנועות הנוער מדובר היה בסיכון קיומי, שכן הן עמדו בפני הסכנה להישאר ללא שכבה בוגרת, ללא הכשרות וללא "הזרבה התיישבותית". ההחלטה הביאה לאיבוד המדריכים ופעילות התנועות החלה להתפורר. האירוע חידד את המצב המתפתח שבו מטה הפלמ"ח יפורק ולא יהיו הכשרות להתיישבות והביא להתאגדות של הנהגות התנועות תחת מועצת תנועות הנוער החלוציות, שכללה נציגים של הצופים, השומר הצעיר, התנועה המאוחדת, הנוער העובד, בני עקיבא, המחנות העולים, עקיבא, המכבי הצעיר ועזרא. בדיונים הובעה העמדה כי נדרש להיערך

של מקרי מבחן אלו מראה כי קיים מודל בלתי פורמלי של מציאת "שביל הזהב" בין צורכי צה"ל לצורכי ה"מגורים", ומודל זה מניב "יחידות מגזריות". על בסיסו יוצעו כיווני פעולה נוספים לאלו שפותחו עד עתה בהקשר גיוס חרדים לשירות קרבי בצה"ל. נושא גיוס החרדים לצה"ל עומד על סדר היום הציבורי כבר שנים רבות, אך מלחמת "חרבות ברזל" מחדת את הצורך בגיוס חרדים ליחידות לוחמות.

הקמת גרעיני הנח"ל

כבר בשלהי מלחמת העולם השנייה, התקיים מתח בין תנועות הנוער החלוציות שהתמקדו בהתיישבות בארץ ישראל, אבל חבריהן חשבו על פעילות ביטחונית, ובין הפלמ"ח שעסק בהכשרת כוח אדם לצרכים צבאיים. הפתרון הראשון שפיתח ביניהם הגיע בקיץ 1944 בדמות "הסכם ההכשרות" בין מטה הפלמ"ח לתנועות הנוער. "הפלמ"ח השיג מאגר קבוע של כוח אדם לשורותיו, והתנועות זכו לממש את יעודן החינוכי והאידיאולוגי, תוך מילוי חובתם הצבאית של בוגריהם".

מעשית, מחלקת פלמ"ח חיה בקיבוץ ועברה אימון צבאי, אך היא כללה לא רק את הבנים הכשירים ללחימה, אלא גם בנות ובנים בלתי כשירים לשירות צבאי. ההסכם גם קבע מחד מוסדות אחוזה להוצאת חברי הכשרות לתפקידי פיקוד והכשרות צבאיות מקצועיות ומאידך נתן לתנועת הנוער את הזכות לקבוע את מקום ישיבת הגרעין, שמר על האינטרסים המשקיים ועל החינוך החקלאי של המתגייסים.¹ פרוץ מלחמת העצמאות בסוף 1947, והקמת צבא שכלל גיוס חובה ויחידות "מקצועיות" מסוגים שונים, אָתגר את המנגנון הזה.

תנועות הנוער חששו שלבוגריהן תקסום אפשרות של שירות צבאי ביחידות שאינן מחלקות פלמ"ח, או אף קריירה צבאית. הן נאבקו במוסדות הביטחון, ובהמשך באכ"א של צה"ל הצעיר, כי למרות גיוס החובה, אנשיהן יגויסו לפי קבוצות ההכשרה ולא באופן שרירותי על פי התבחינים של מרכז הגיוס. החשש היה פיצול שיהרוס את הגרעינים.

המטכ"ל נענה לדרישות, וקבע בינואר 1948 שחברי גרעיני תנועות נוער יגויסו יחד, ושמדריכי התנועות, שהיו אמורים להכשיר גרעינים בשכבות הבוגרות בתיכונים, יגויסו באופן מדורג, כדי לאפשר את צורכי ההדרכה הבסיסיים. הסדר זה החזיק לאורך חורף 1948.² עם זאת ככל שהשתכלל מנגנון הגיוס והאימוץ הצבאי, גדל המתח.

בעיה קבועה הייתה תעסוקת הבנות והבנים הבלתי כשירים ללחימה, שהיו בממוצע כ-30% מכל גרעין. כנגזרת מכך, סדר הכוחות של שלוש חטיבות הפלמ"ח, הראל, יפתח והנגב, כלל בנות ובנים בלתי כשירים ללחימה בהיקף גדול מצורכי היחידות בהקשרי מנהלה ושירותים, וניתן היה לשבצם ביחידות אחרות בצה"ל. המתח כאן היה בין מטה הפלמ"ח ובין אכ"א. מטה הפלמ"ח ניסה לגונן על ההסדר למרות חוסר



היאחזות נחל עוז, 1953. הפתרון שהושג בפשרה פעל בהצלחה לאורך השנים. צילום: פריץ כהן, לע"מ

הנהלת ח"ץ ואישור משרד הביטחון. כמו כן נקבע כי את החוזים בין המשקים ויחידות ההכשרה תכתוב ועדה המורכבת מהמוסדות המיישבים, זרמי ההתיישבות ומשרד הביטחון. את מקום ההכשרה של כל יחידה תקבע הנהלת ח"ץ בתיאום כל הגופים.⁷

שר הביטחון בן גוריון תמך בהצעה ובכלל זה להחילה על ה"שביעיות" שסיימו את האימוץ הצבאי, אף על פי שהמלחמה עדיין לא נגמרה והרמטכ"ל ואכ"א דרשו לגייסם לחילות המקצועיים ולשירותים. בתגובה לאיום נזעקו ראשי תנועות הנוער ושלחו מזכר לבן גוריון. ב־2 בספטמבר 1948 יצא כתב מינוי משר הביטחון לרמטכ"ל דורי, לפיו שומרני מתמנה למנהל המדור של גרעיני ההכשרה החלוצית במשרד הביטחון.⁸ ב־12 בספטמבר התפרסמה פקודת מטכ"ל שהגדירה את מבנה הגדנ"ע ותפקידיו, ובתוכו הנח"ל כמסגרת משנה בגדנ"ע.⁹ ההקמה הייתה במקביל לפירוק הפלמ"ח, לוותה בבעיות שיצרו התנועות השונות, חלקן עקב אי הסכמות נקודתיות, ובעיקר מאבק מפ"ם נגד הקמת הנח"ל ופירוק הפלמ"ח. למרות הקשיים, באוקטובר 1948 הסתיים מחזור האימוץ הראשון של הנח"ל במחנה 80, וחמשת הגרעינים הראשונים יצאו להכשרה חקלאית ולאחר מכן לחמישה משקים. בהמשך נפתרו הבעיות עם כל תנועות הנוער.

מאז הקמתו, עבר הנח"ל שינויים רבים באורך השירות ובארגונו: בהכשרה הצבאית, בשירות ביחידות, ב"פרק המשימה" ובאופיו, שהלך והתרחב לאורך השנים מהתיישבות לתחומים נוספים. לעניין מחקר זה, הקמת הנח"ל היא דוגמה למנגנון פשרה בין צרכים ייחודיים של "מגזר", תנועות הנוער החלוציות, ובין צורכי

ליום שבו יפורק הפלמ"ח והגיוס לצה"ל יהיה גיוס כללי לאחר סיום המלחמה, ולהמשיך את מפעל הכשרות הגרעינים להתיישבות אף בתנאים חדשים אלה.

המענה שנקרא ח"ץ, "הכשרה חלוצית-צבאית", נולד בסדרת דיונים של נציגי התנועות בקיץ 1948. מסגרת הגיוס שהוצעה, הייתה אמורה להיות גוף במטה הכללי שיהיה אחת מזרועות האימונים של צה"ל. זאת תחת פיקוח משרד הביטחון והנהלת המסגרת, שבה יהיו שותפים מפקדה צבאית שימנה משרד הביטחון ומועצה מייצעת של נציגי תנועות הנוער והתנועות המיישבות.

הקמת הנח"ל היא דוגמה למנגנון פשרה בין צרכים ייחודיים של "מגזר", ובין צורכי צה"ל בכוח לוחם

מי שהתבקש לעמוד בראשו היה איש אפיקים אליק שומרני, שצורף למשרד הביטחון כדי להקים את המסגרת החדשה. אחרי עבודת מטה להשגת הסכמות של כל התנועות, הציג שומרני מסמך עקרונות שעיקרו הקמת יחידות ההכשרה שיקבלו הכשרת חי"ר. הן יועדו להגן על היישובים (הגמ"ר) ולסייע לכוחות הסדירים בעת הצורך. 15% מחברי היחידה יועדו לתפקידי פיקוד, תפקידי פלוגת הסיוע ופלוגת המטה של גדוד רגלים.

אשר ליחסים עם הצבא, נקבע כי הצבא אינו רשאי להעביר ממקום למקום יחידות המשתייכות לח"ץ ללא הסכמת

צה"ל בכוח לוחם, גיוס סטנדרטי ושליטה מלאה בגיוס ובהשמת כוח האדם. הפתרון שהושג בפשרה פעל בהצלחה לאורך השנים.

הקמת ישיבות ההסדר

ב־1937 הוקמו במסגרת ההגנה פלוגות דתיות שנועדו לאפשר שירות צבאי בתנאים המתאימים לדתיים. הן היו מודל ראשוני של יחידות צבאיות הומוגניות דתיות. הקשיים עימם התמודדו יחידות אלו, דמו לקשיים עימם התמודדו ישיבות ההסדר בהמשך הדרך: "חששם של גורמי הצבא מפני הקמת יחידות עצמאיות בעלת משמעת לגורמים חיצוניים; חששם של מנהיגי הציבור הדתי מפני התרופפות השמירה על הדת בשאר הצבא ואיבוד יכולת ההשפעה על הצבא כולו; התמודדות עם פקודות צבאיות הנוגדות את ההלכה; הפער והמתח בין רבנים צבאיים לרבנים מחוץ לצבא ועוד".¹⁰

ב־1945 היה ניסיון להקים "ישיבה פלמ"חאית", אך הוא לא צלח עקב קשיים משאביים. בהמשך היו ניסיונות להקמת "ישיבה צבאית", והם נכשלו בגלל היעדר גב פוליטי וארגוני מוצק. מצב זה השתנה כאשר הוקמה ישיבת "כרם ביבנה" ב־1953 תחת חסות תנועת בני עקיבא והמזרחי העולמי.

בתחילת הדרך תלמידי הישיבה גויסו במסגרת גרעיני הנח"ל של תנועת בני עקיבא. בשנת 1958 הגיעה בני עקיבא להסדר חדש עם הצבא: כל חברי הגרעין יתגייסו יחד לטירונות, ולאחר מכן יתפצלו להתיישבות ולישיבה. לאחר מספר חודשים, ישובו ויתקבצו לאימון מתקדם ולאחריו שוב יתפצלו למשימותיהם.¹¹ לאחר דין ודברים עם התלמידים נקבע כי הגיוס יתחיל אחרי שתי שנות לימוד בישיבה.

ב־1965 הוחלט להפריד את גיוס בני הישיבה מגרעיני הנח"ל וגובש הסדר עצמאי של ישיבת כרם ביבנה עם הצבא. במסגרת ההסדר התלמידים חווילו לתקופה של ארבע שנים, שכללה טירונות ואימון מתקדם, ובשאר הזמן היו בישיבה במעמד של"ת (שירות ללא תשלום). שינוי זה גרם לניתוק הקשר בין תנועת בני עקיבא, שהקימה את הישיבה, לתלמידי הישיבה, שכעת התגייסו ללא קשר אליה. מספר התלמידים עלה מ־53 ב־1957 ל־320 ב־1977 כאשר בתקופה זו היא הייתה ישיבת ההסדר הגדולה ביותר.¹²

ישיבה נוספת שעיצבה את תופעת ישיבות ההסדר הייתה ישיבת שעלבים, קיבוץ שהוקם על קו הגבול עם ירדן על ידי גרעין נחל של תנועת עזרא ב־1951. הישיבה הוקמה ב־1961 על ידי פועלי אגודת ישראל, תנועה של הציבור החרדי שפעלה בתחילת דרכה תחת ועד הישיבות, ארגון הגג של הישיבות החרדיות. ב־1964, נוכח המצב הביטחוני באזור, מנהל הישיבה הראשון, שהיה גם קצין צנחנים ומפקד האזור, הצליח להגיע להסדר של גיוס בני הישיבה לשירות צבאי מוגבל. תלמידי הישיבה עברו הכשרה צבאית בסיסית בת שישה חודשים, חזרו ללימודים בישיבה והפכו לכוח ההגנה המקומי של הקיבוץ לשעת חירום למשך 30 חודשים נוספים. אחרי מלחמת ששת הימים, ולאחר שקיבוץ שעלבים כבר לא היה יישוב ספר, עברה הישיבה להסדר שנקבע עם ישיבת כרם ביבנה. לישיבה החלו להגיע גם תלמידים שהשתייכו לבני עקיבא, ובמהלך הזמן איבדה הישיבה את אופייה החרדי הייחודי.¹³

שתי ישיבות נוספות שחשוב לציין הן ישיבת הכותל ברובע היהודי בירושלים, שהוקמה מייד לאחר מלחמת ששת הימים וקיבלה את תמיכת הצבא בשל הצורך לאכלס את הרובע

בצעירים בוגרי צבא,¹⁴ וכן ישיבת הר עציון באלון שבות. המשותף לשתייהן בראשית הדרך היה הרצון להקים ישיבה ציונית־דתית לצורכי לימודי המשך של הציבור הציוני־דתי. בהמשך, הלך והתחזק מרכיב השירות הצבאי בחיי הישיבה. השילוב בין מסגרת הלימודים והשירות הצבאי נוצר מכורח המציאות הביטחונית, ומהצורך והרצון לשרת בצבא. המתחים בין צורכי הישיבה וצורכי הצבא, צוינו בתחילת הפסקה באופן עקרוני, ויש להם ביטויים רבים בחיי היום־יום, כמו שאלת הסמכות והכפיפות למפקדי הצבא או לרבני הישיבה, מידת ההזדהות האישית עם הצבא ומעורבותם של רבנים בנעשה במסגרת הצבאית. צה"ל לא התנגד לשני שלבי ההסדרה הראשוניים עם ישיבת "כרם ביבנה" (ההסדר הראשוני ו"ישיבת הנח"ל"), שכן ראה בהם המשך להסדר עם תנועות הנוער בהקשר הכללי של הנח"ל, אך מיד עם יישום השלב השני, החלו חששות בצה"ל כי מתגייסים שעד אז עשו שירות צבאי מלא, יעדיפו את מסלול הישיבה שכלל שירות צבאי קצר יותר. לכן דרש צה"ל להגביל את היקף הפונים למסלול זה.

ב־1965 גובש ה"הסדר" שנתן את שמו לישיבות ההסדר. הוא נוצר מתוך שיתוף פעולה ועבודת מטה מאומצת של גורמים ביטחוניים, משפטיים ופוליטיים בליווי תנועת בני עקיבא. השינויים העיקריים היו לא במסלול של התלמיד־החייל אלא בהגדרת מעמדם של התלמידים בשלבי המסלול השונים, ובבחירת הגופים האמונים עליהם בזמן השירות

ב־1965 גובש ה"הסדר" שנתן את שמו לישיבות ההסדר. הוא נוצר מתוך שיתוף פעולה ועבודת מטה מאומצת של גורמים ביטחוניים, משפטיים ופוליטיים בליווי תנועת בני עקיבא. השינויים העיקריים היו לא במסלול של התלמיד־החייל אלא בהגדרת מעמדם של התלמידים בשלבי המסלול השונים, ובבחירת הגופים האמונים עליהם בזמן השירות. בהסדר זה צה"ל הכיר לראשונה בלימודים בישיבה כשירות צבאי ובמעמדם של תלמידי ישיבה כחיילים, גם אם הם משרתים ללא תשלום.

לאחר מלחמת יום הכיפורים חלו עוד שינויים במסלול ישיבות ההסדר. העיקריים שבהם היו הארכת השירות הצבאי מ־12 חודשים ל־16 חודשים (צה"ל רצה 18 חודשים), שנוספו במסגרתם ארבעה חודשי תעסוקה מבצעית, וכן מעבר של תלמידי ישיבות ההסדר מהנח"ל לחיל השריון,¹⁵ חיל שנפגע קשות במלחמה וצה"ל נתן לו עדיפות בכוח האדם. בשל בט"ש בגבולות יהודה, שומרון ועזה, שיצר מצוקה בכוח האדם, צה"ל הטיל מגבלות על היקף המתגייסים למסלול זה. הגבלות אלו הביאו למעורבות גוברת של גורמים פוליטיים בציונות הדתית. לאחר דין ודברים בוטלו המגבלות על היקף הישיבות והלומדים במסגרתן.¹⁶

החל מ־1965 צה"ל ראה בישיבות ההסדר מסלול שנועד לנצל באופן מיטבי את פוטנציאל הגיוס של תלמידי הישיבות, אשר



סדר לימוד בישיבת חברון בירושלים, אחת מהישיבות החרדיות-ליטאיות הבולטות. ב־25 השנים האחרונות נעשו מאמצים רבים לשלב בצה"ל גברים מן הציבור החרדי. צילום: ויקיפדיה

הדורשת ריכוז גבוה וניתוק מהסביבה החיצונית. יעקב דרורי, ממייסדי ההסדר מטעם בני עקיבא ומנכ"ל איגוד ישיבות ההסדר מ־1975, טען כי אורך הטירונות והאימון המתקדם, שעמד על 10 חודשים רצופים, "עלול להרחיק את התלמידים מן הישיבה ומן הלימוד". הוא הציע לפצל את פרק האימונים, שצה"ל ראה את רציפותו חיונית.²⁰

היו עוד מתחים רבים שנדרשו בהסדרה, כמו שמירת כשרות, והפרדה בין גברים ונשים בהכשרות. בהמשך היו שינויים במסלול, כמו מעבר מפלוגות בני"ש למחלקות בני"ש, מה שתרגם להתערות שלהם בחברה הכללית. למרות השירות הקצר, יחסית למתגייסים רגילים, יש לציין את המוטיווציה הגבוהה של בני הישיבות, השפעתם החיובית על החיילים החילוניים ביחידותיהם ושירות המילואים בו הם משרתים כמו שאר מסיימי השירות הסדיר.

הקמת ישיבות ההסדר היא אפוא עוד דוגמה למנגנון פשרה בין צורכי "מגזר", הציונות הדתית (ומעט גם החרדית), שצרכיה הייעודיים כללו לימוד תורה ושירות צבאי בתנאים המותאמים לתלמידיה, ובין צורכי צה"ל ורצונו בגיוס לשירות באורך מלא, תוך צמצום התניות הנובעות מצורכי החייל הדתי. הפתרון היה פשרה שפעלה בהצלחה במשך שנים.

גיוס הדרוזים לצה"ל

החלטת העדה הדרוזית להצטרף לצד היהודי במלחמת העצמאות, עוד לפני שהיה ברור כי הוא ינצח את צבאות ערב, הייתה החלטה היסטורית שהביאה במשך השנים להשתלבות

ללא מסלול זה היו פוטרים עצמם משירות ככל תלמיד בישיבה חרדית ולא משרתים כלל. בהמשך השתנה המצב, ובעקבות סקר של אכ"א נקבע כי "המסקנה [...] היא שעלייה במספר התלמידים שפונים לישיבות ההסדר תגרום לירידה במספר המתגייסים לשירות צבאי מלא, ולא במספר הפונים לישיבות חרדיות, ולכן יש להטיל מגבלות על צמיחת ישיבות ההסדר".¹⁷ בין צורכי ה"מגזר" ובין צורכי צה"ל נוצרו מתחים מסיבות שונות. ראשית, החשש של ראשי הישיבות, כמו הרב אהרן ליכטנשטיין, ראש ישיבת הר עציון, מפני "אבדן עדינות ואצילות והקהייט רגישות מוסרית ודתית, העלולים לנבוע מחשיפה להיבטים המחוּספסים של קיום, המסוגל לגמד את המימד האנושי והרוחני שבאדם".¹⁸ היה לכך דמיון מסוים לחשש של מנהיגי תנועות הנוער מפני "מיליטריזציה" של חברי ההכשרות. מענה למפגש של תלמידי הישיבות עם החיים בצה"ל כלל הכנות בישיבה ושמירת קשר בין הישיבה למשרתים, עד כדי מעורבות של ראשי ישיבות מול מפקדי היחידות.

שנית, יציאת תלמידים לקורסי פיקוד דרשה הארכת שירותם הצבאי על חשבון שנות הלימוד בישיבה ופגעה באפשרות שתלמידים אלו יתפתחו בעולם התורני. לפיכך ראשי הישיבות לא תמכו ביציאה לפיקוד, שכן לתפיסתם מסלול ההסדר הוא קודם כל מסגרת ישיבתית, אשר במהלכה התלמידים משרתים בצבא. לעומת זאת צה"ל ראה בהם חיילים לכל דבר שבחלק ממסלול שירותם הם לומדים בישיבה.¹⁹

שלישית, היה חשש מן הקושי של התלמידים-חיילים לחזור מפעילות פיזית ומנטלית נמרצת לסביבת לימודים סגורה



חיילים דרוזים מגדוד חרב בסיום מסע. הקמת פלוגות המילואים של יחידה 300 לוותה בוויכוחים סוערים בין הפלגים בעדה הדרוזית. צילום: דו"ץ

הביאו למיעוט מתנדבים מהפלג בראשותו.²¹ המשך המאבק בין הפלגים בעדה עסק בשאלת גיוס חובה של צעירים דרוזים לצה"ל. בינואר 1956 החליטה הממשלה על החלת חוק גיוס החובה גם על צעירים דרוזים. צעירות לממשלה הגיעו מרוב כפרי הדרוזים, והתקבלו החלטות על צעדי אבל ומחאה על החלטת הממשלה, תוך קריאה להשאיר את הגיוס לצה"ל התנדבותי. מנגד, חברי הכנסת הדרוזים עודדו את הגיוס. פתיחת תיקים פליליים נגד חיילי גיוס שלא התייצבו, תרמה גם היא להעלאת אחוזי הגיוס במהלך שנת 1956 מ-28% ל-75%. לנוכח הגיוס בפועל שינה שיח' אמין טריף את עמדתו והחל לעודד גיוס. הצלחת הגיוס הביאה לשינוי יחס המדינה לדרוזים, שבא לידי ביטוי בהיתרי תנועה חופשית במרחב שחלקו הוגדר אז כממשל צבאי. יש לציין כי בשלב זה היו כאלו שרצו שילוב של הדרוזים בכלל יחידות צה"ל וההסבר של צה"ל בסוף שנות ה-50 לתיחום הגיוס ליחידת מיעוטים היה מתחום ביטחון המידע - הסיכון שבהפעלת לחץ על החיילים באמצעות בני משפחות שחיו במדינות ערב,²² ומתחומי השפה והתרבות, ובכלל זה נטען כי השירות ביחידת מיעוטים מאפשר גיבוש חברתי במנטליות המיוחדת לבני המיעוטים ומבלי לערער את הבסיס התרבותי שלהם, מתן שירותי חינוך ותרבות בשפה הערבית. עוד נכתב כי "[...] יחידת המיעוטים היא חברת חיילים הבאים מרקע סוציו-אקונומי דומה. הדבר מאפשר קידום למספר רב יותר של חיילים [...] גיבוש צוות מפקדים שמתאים לטפל בבעיות היחודיות של החייל הדרוזי [...]".²³

הולכת וגדלה של בני העדה בצה"ל ובחברה הישראלית. לאחר מלחמת העצמאות ולאחר חילוקי דעות בצה"ל לגבי הצורך ביחידת מיעוטים, הוחלט ב-1950 לפרק את היחידה. מי שפעל למניעת סגירת היחידה היו מפקדי היהודים, שטענו כי ליחידה חשיבות גדולה לפיתוח הקשר עם הדרוזים והיא אף חיונית ברמה המדינית, שכן קיומה יחזק את הקשר עם מדינות ערב שבהן מיעוטים דרוזיים (סוריה ולבנון). לנוכח זאת הוחלט להקים את יחידה 300 ובה פלוגה סדירה וארבע פלוגות מילואים, כולן על בסיס התנדבות.

באוגוסט 1957 הודיעה המדינה כי דרוזים המצהירים על היותם משמשים בדת לא גויסו, והעניין לא הוסדר מעבר לכך. מצב זה יצר כעס בקרב חיילים דרוזים משוחררים

הקמת פלוגות המילואים לוותה בוויכוחים סוערים בין הפלגים בעדה הדרוזית. פלג שיח' אמין טריף סבר כי הצעירים הדרוזים שיתגייסו לצה"ל יצאו לתרבות רעה, וכי שירות דרוזים בצה"ל יכתים את שם העדה במדינות ערב. באוגוסט 1953 הואשם השיח' אמין כי הוא "מנהל תעמולה בקרב הנשים הדרוזיות נגד גיוס הבנים לצה"ל, מאיים לא לאשר נישואין של חיילים דרוזים המשרתים בצבא ומכריז כי יוציא משורות העדה כל בחור המתגייס לצה"ל. התעמולה הזו, יחד עם השכר הנמוך,



חרדים מתגייסים לצה"ל במהלך "חרבות ברזל". יש למצוא פשרה באמצעות הקמת יחידות שדרן יוכלו חרדים לשרת בצה"ל בשירות קרבי בהיקפים רחבים יותר מהקיים כיום, תוך שמירה על צורכיהם המגזריים". צילום: דו"ץ

פורקה ב-2015. בעבודת מחקר במב"ל שכותרתה "השוויון בנטל: תובנות מהמקרה הדרוזי והשלכות על גיוס חרדים", כתב קצין השריון הדרוזי אל"ם אמיר חמוד כי "בחברה המונהגת על ידי מנהיגים רוחניים הידברות היא אחת הדרכים למציאת פתרונות בינה ובין גורמים חיצוניים לה [...]. הפתרונות אליהם הגיעו השלטונות בשיתוף עם בני העדה הדרוזית הם פועל יוצא מהדברות השלטון עם ההנהגה הרוחנית. בפועל, כל ההחלטות שהתקבלו בשלושת העשורים הראשונים של המדינה היו פרי שיח בין המדינה ובין המנהיגים הרוחניים ובראשם שיח אמין טריף".²⁶ עוד הוא כתב כי למפקדת יחידת המיעוטים, היה תפקיד מרכזי בכל רגעי המחלוקת, ומפקדיה ידעו לגשר על פערים הן בתוך הנהגת העדה הדרוזית והן בינה ובין צה"ל. הקמת היחידה הדרוזית היא דוגמה נוספת להצלחה של צה"ל למצוא "שביל זהב" בין צרכיו ובין צורכי המגזר שהוא מעוניין לגייס. היחידה שהוקמה הפכה ל"מומחית" בנושא והייתה כלי מרכזי במציאת פתרונות. במשך הזמן, עם השתלבות הדרוזים בצה"ל ושינויים בחברה הדרוזית (בעיקר ברמת ההשכלה), פחת הצורך ביחידה ייעודית. בהסכמת מנהיגי העדה היחידה פורקה וכיום בני העדה משולבים בכל יחידות צה"ל.

החרדים בשירות קרבי: הווה וראייה לעתיד

ב-25 השנים האחרונות נעשו מאמצים רבים לשלב בצה"ל גברים מן הציבור החרדי. אלו כוללים את מסלול הלחימה "נצח יהודה" שהוקם ב-1999,²⁷ מסלולי שח"ר בחיל האוויר בתחומי מודיעין ותקשוב החל מ-2007 ועוד. ברבות השנים

תוך כדי יישום גיוס החובה, עלתה שאלת הפטור מגיוס של צעירים שהוכשרו לעסוק בדת, ולא רצו לשרת בצה"ל. באוגוסט 1957 הודיעה המדינה כי דרוזים המצהירים על היותם משמשים בדת לא יגויסו, והעניין לא הוסדר מעבר לכך. מצב זה יצר כעס בקרב חיילים דרוזים משוחררים על "אותם צעירים דרוזים שהצהירו על דתיותם והשתמטו מהשירות, והחלה תסיסה נגד הלגיטימציה שנתנו לכך וקני העדה וגם נגד דחיית השירות שנתן להם צה"ל".

בספטמבר 1958 ביקשו 73 צעירים מדלית אל-כרמל משר הביטחון לדחות את פניות המבקשים שחרור מטעמי דת. צה"ל בסיוע משרד הדתות החל לבדוק אם המצהירים אכן דתיים המשמשים בדת, אך העניין היה לא פשוט לבדיקה. חכמי הדת ניהלו תעמולה לשחרור כל המצהירים, ומולם ניהלו החילונים תעמולה לגיוס כל הצעירים. סירובו של שיח' טריף לוותר על סמכותו לקבוע מי יזכה לאישור על דתיותו, נוסף על מדיניות אי התערבות המדינה בנושאי דת בעדה הדרוזית, גרמו לשימור המחלוקת.²⁴

לדת הדרוזית היו היבטים נוספים בהקשר יחידת המיעוטים, כמו העובדה שאירוסין, גם אם האישה לא עברה לגור עם הבעל, משמעם כחתונה, ולפיכך הוחלט כי חייל דרוזי מאורס יזכה לתשלום משפחתי כחייל נשוי, אך כדי למנוע ניצול לרעה של מעמד האירוסין, התשלום יהיה לשנה בלבד.²⁵

לאורך כל הדרך היה ויכוח בין המבקשים לשמר את היחידה ובין הטוענים כי קיומה מונע שילוב מלא של הדרוזים בכל יחידות צה"ל. בתהליך הדרגתי שהחל ב-1971 נפתחו כל יחידות הצבא לדרוזים, ויחידה 300 שהפכה לגדוד 299

התפתחו מסלולים חדשים המתמקדים בהכשרת גברים ונשים במקצועות טכנולוגיים תוך שירות במגוון של הסדרי העסקה, וכן התגייסו לשירות בכל שנה מאות נשים וגברים מהחברה והחינוך החרדיים המבקשים להשתלב בשירות באופן שאינו מחייב תנאים ייחודיים.²⁸ עם זאת אכ"א דיווח ב־2023 כי בשנים 2019-2022 רק כ־10% מהחרדים התגייסו כל שנה. כ־1,200 מתוך כ־12,000 משרתים פוטנציאליים.²⁹

ברקע המאמצים לשילוב רחב יותר של חרדים בצה"ל עומדים שלושה היבטים עיקריים. הראשון הוא משנה התוקף שמקבל שילוב בוגרי החינוך החרדי בצה"ל בשל חשיבות השמירה על מודל צבא העם, המאפשר לאייש את השורות בכוח אדם בהיקף ובכישורים הנדרשים, שכן לאחר מלחמת "חרבות ברזל" צה"ל יידרש להרחיב את כוח האדם הסדיר בכמה תחומים. בשילוב זה יש יכולת לחזק את הלכידות והסולידריות החברתית.

ההיבט השני הוא המגוון האנושי שמייצרים בוגרי החינוך החרדי, פסיפס שלא ניתן להגדירו כגוף הומוגני אחד. בקצה אחד נמצאים "יוצאים מהחברה" בעלי זיקה כזו או אחרת לדת, ובקצה השני תלמידי ישיבות שתורתם אומנותם במלוא מובן המושג. בין שני קצוות אלה קיים מנעד רחב של קבוצות אוכלוסייה שלכל אחת מהן אורח חיים ו"דרישות" שונות (מגדריות, כשרות ועוד) המחייבים מענה מגוון.

ההיבט השלישי הוא המתח רב השנים שבו צה"ל מצוי בין "כור היתוך" המייצר אחידות ובין הצורך של הפרט בשימור "מגזריות". הרחבת השילוב צפויה להשפיע על נקודת האיזון הנדרשת במקומות מסוימים, ברמה כזו או אחרת.

בין המסלולים שפותחו קיים זה כמה שנים מסלול "הסדר חרדי" המבוסס באופן עקרוני על מסלול ההסדר הקלסי: לימודי קודש (והכשרה מקצועית) במעמד של של"ת ושירות פעיל בסיומם, אך בהבדל בולט אחד - הם מכוונים ליצירת פוטנציאל מתגייסים למערכים הטכנולוגיים ומיועדים לשירות ביחידות מותאמות. הלימודים נמשכים כשנתיים, נערכים במוסדות חרדיים ופרק השירות שלאחריהם מתקיים בתנאי שירות מותאמים: שירות תחת הנחיות מדיניות הנוגעות לפיקוד ולמגדריות ברמת מסגרת קטנה. כיום ישיבה אחת מסוג זה מכינה לשירות קרבי, אך כרגע בהיקפים קטנים מאוד. כיוון אפשרי לפריצת "תקרת הזכוכית" הזו מבוסס על המודל שהוצג במאמר באמצעות שלושת מקרי המבחן: מציאת דרך פשרה באמצעות הקמת יחידות שדרכן יוכלו חרדים לשרת בצה"ל בשירות קרבי בהיקפים רחבים יותר מהקיים כיום, תוך שמירה על צורכיהם ה"מגזריים". הצעה זו מתכתבת בין היתר עם הגידול והגיוון באוכלוסייה המדוברת שהתרחש במהלך השנים ונשענת על מודל קיים ומוצלח הקיים בצבא זה שנים.

ההצעה היא להקים מחלקות "ישיבת הסדר חרדית" בחטיבות הלוחמות. מבחינת צה"ל, אין בכך חידוש גדול, שכן מדובר בהתאמת מנגנון ישיבות ההסדר בהן משרתים בני הציבור הדתי-לאומי לצורכי הציבור החרדי, וכאמור גם ישיבות הסדר חרדיות כבר קיימות (והן מספקות לוחמים מעטים). ההבדל הגדול צפוי להיות ביכולת לשלב מחלקות אלה לתוך יחידות קיימות תוך התאמות קלות והשתלבות במנגנון האיוש הקיים ממילא. מלחמת "חרבות ברזל" עדיין לא תמה, אך הצורך בהארכת השירות חזרה ל־36 חודשים כבר נידון בתקשורת. הצורך בולט בעיקר ביחידות הלוחמות, וגם מאמץ גיוס החרדים

נדרש עבור יחידות אלה. יש לציין כי אם היו תקוות לשינוי בעמדת המגזר החרדי בעקבות המלחמה, בינתיים הן התבדו. גיוס החרדים הראשון לשירות קרבי מאז פרוץ המלחמה בוצע בתחילת ינואר 2024. גויסו בו 188 מתגייסים - 85% מהיעד.³⁰ מוצע כי מסלול כזה יתבסס על שילוב העקרונות הללו:

א. מסגרות קטנות (מחלקות) המאפשרות מילוי השורות בהדרגה במסגרת המאפשרת שמירה על אורח חייו של המשרת באופן שהוכיח עצמו במשך שנים (במחלקות ההסדר של הצינונות הדתית) ותוך שילוב מהיר וקל במגוון רחב של יחידות.

ב. ליווי ארגוני מוסדר ופיקוח הדוק בתהליך הגיוס ובשירות. ג. שירות של המסגרת ברצף במהלך כל תקופת השירות באופן המייצר תמיכה הדדית בין המשרתים.

ד. שילוב לימודי קודש (טרום השירות הפעיל ובמהלכו), הכשרה, שירות מבצעי ופרק הכנה לחיים בתוך החברה הכללית, הנדרש לרבים באוכלוסייה זו.

ה. שירות פעיל באורך מותאם (כנהוג כיום) תוך מיצוי מרבי של היכולת המבצעית לאחר ההכשרה.

ו. שיבוץ המחלקה במסגרת לוחמת מגדרית גברית בלבד. היעד המאתגר לזמן הקרוב - התנסות מוצלחת בשילוב כזה, ודי בהיקף מוגבל, כדי להפיק לקחים ולהרחיב את המהלך.

סיכום

לצה"ל היסטוריה מוצלחת בשילוב אוכלוסיות "מגזריות", שלהן צרכים מיוחדים בתוך העשייה הצבאית הכוללת. הדוגמאות הבולטות לכך הן גרעיני הנח"ל (צורכי התיישבות) ישיבות ההסדר (צורכי לימוד תורני וקיום אורח חיים מותאם) והגדוד הדרוזי (צורכי שפה ותרבות מותאמים).

שילוב בנים ובנות מהחינוך החרדי, על המגוון הרחב הנכלל בתוך הגדרה זו, מעסיק את צה"ל זה שנים וביתר שאת בעת האחרונה, תוך כדי מלחמת "חרבות ברזל". נראה כי הרחבת שילוב החרדים תשרת את צורכי צה"ל והמדינה בשני היבטים: צורכי הביטחון הישירים, הנשענים על מודל צבא העם, יקבלו מענה נוסף אם יתרחב באופן ניכר היקף המשרתים החרדים, בעלי כישורים מגוונים, בתפקידים בכלל ובתפקידים הקרביים בפרט; צרכים חברתיים ואישיים הקשורים ביכולת השתלבותם בחברה האזרחית של אלה שאינם מוגדרים עוד כמי שתורתם אומנותם ייתכן שיקבלו מענה דרך ההשתלבות הראשונית בשירות הצבאי במסלול הייעודי.

נדרש להמשיך את המאמץ להרחיב את השירות בתחומים הטכנולוגיים עוד יותר, וכן להרחיב את שילוב החרדים בצה"ל גם במסגרת של ישיבות הסדר חרדיות, שייזנו לצה"ל מחלקות הסדר חרדי לחטיבות החי"ר והשריון בהיקפים רחבים הרבה יותר מהנהוגים היום.

מאמר זה הוא חלק ממחקר רחב של הכותב בנושא כוח אדם בצה"ל. המחקר עתיד להתפרסם במסגרת פרסומי מרכז דדו.



ההערות למאמר זה מתפרסמות בסוף הגיליון.